

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku /
Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

Hrvatsko društvo »Karl Jaspers« / Croatian Karl Jaspers Society

2. znanstveno-stručni skup
»Filozofija između znanosti i religije«

Tema: Jezik filozofije, znanosti i religije

///

2nd Scientific Conference »Philosophy Between Science and Religion«

Theme: Language of Philosophy, Science, and Religion

KNJIŽICA SAŽETAKA /
BOOK OF ABSTRACTS

Park prirode Papuk / Papuk Nature Park
Jankovac, 8.-10. lipnja 2018. godine / Jankovac, 8-10 June 2018

Izdavač / Publisher

Filozofski fakultet Osijek / Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

Urednici / Editors

Boško Pešić – Damir Sekulić

Lektura i prijevod / Proofreading and Translation

Barbara Bece – Damir Sekulić

Dizajn naslovnice / Cover Design

Valentina Vaško

Organizacijski odbor / Organization Committee

Boris Kožnjak

Boško Pešić (predsjednik/President)

Danijel Tolvajčić

Tisak / Printing Office

Krešendo, Osijek

ISBN 978-953-314-112-1

Kazalo / Table of Contents

Uvodna riječ / Foreword	5
Program / Programme	9
Barbara Bece – Valentina Vaško , »Dekonstrukcija govornih činova. Rasprava o jeziku: Derrida–Searle« / »Speech Act Deconstruction. Debate on Language: Derrida-Searle«	15
Bruno Dronjić , »Judith Butler: osobitost performativnog karaktera religioznog diskursa« / »Judith Butler: The Peculiarity of the Performative Character of Religious Discourse«	16
Katarina Glavica , »Popperovo poimanje metajezika« / »Popper’s Concept of Metalanguage«	17
Aleksandra Golubović , »Nekoliko misli o jeziku religije« / »Some Thoughts on the Language of Religion«	18
Martina Ivanko , »Postoji li granica razumijevanja?« / »Is There a Limit to Understanding?«	19
Boris Kožnjak , »Znanost i jezik« / »Science and Language«	20
Marijan Krivak , »Doći na svijet, dospjeti u jezik: spasiti dušu čitanjem, pisanjem i mišljenjem. Putanje suvremene filozofije jezika« / »To Come to the World – To Come to Language: To Save the Soul with Reading, Writing, and Thinking. Paths of Contemporary Philosophy of Language«	21
Ivana Majksner , »Obilježja odnosa jezika, mišljenja i značenja« / »Characteristics of the Relation of Language, Thought, and Meaning«	23
Boško Pešić , »O (ne)razumljivosti filozofije« / »On the (In)Comprehensibility of Philosophy«	24
Damir Sekulić , »Komunikacija kao udjelovljenje filozofije« / »Communication as the Actuality of Philosophy«	25

Marko Sičanica , »Teodiceja kao jezik filozofije kod Leibniza« / »Theodicy as the Language of Philosophy in Leibniz«	26
Danijel Tolvajčić – Hrvoje Šijak , »Wittgenstein i religijski jezik« / »Wittgenstein and Religious Language «	28
Mislav Uzunić , »Hermeneutički problem jezika znanosti« / »Hermeneutic Problem of the Language of Science«	28
Lino Veljak , »Filozofija između znanosti i religije« / »Philosophy Between Science and Religion«	30
Martina Žeželj , »Heideggerov utjecaj na Lacanovo mišljenje jezika« / »Heidegger’s Influence on Lacan’s Thoughts on Language«	31
Adresar sudionika / Addresses of the Participants	33

Uvodna riječ

Suradnjom Filozofskog fakulteta u Osijeku i Hrvatskog društva »Karl Jaspers« 2017. godine u ambijentu Parka prirode Papuk (Planinarski dom Jankovac) utemeljen je prvi znanstveno-stručni skup sa stalnom naslovnom temom »Filozofija između znanosti i religije«, s ciljem razrade budućih različitih podtema.

Prema svojoj izvornoj ideji skup je, dakle, zamišljen kao akademsko okupljanje nastavnika i studenata filozofije s namjerom uključivanja i ostalih filozofski zainteresiranih znanstvenika. Na prvom znanstveno-stručnom skupu održanom od 2. do 4. lipnja 2017. godine na taj način sudjelovali su filozofi znanstvenici i sveučilišni profesori s Instituta za filozofiju u Zagrebu, Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku te njihovi studenti. U obrazloženju prvog znanstveno-stručnog skupa stoji da je današnji akademski i društveni status filozofije takav da zaslužuje neodgodivo preispitivanje. To se ponajprije odnosi na zanemarivanje važnosti koju filozofija ima u prepoznavanju novih znakova epohe. Upravo iz tog razloga suvremena pitanja i problemi koji zaokupljaju filozofiju, znanost i religiju upućuju na nužnost njihova interdisciplinarnog dijaloga. U takvom ozračju nesporno je moguće dobiti jasniju sliku i s obzirom na izazove s kojima se suočava današnje hrvatsko društvo.

Vodeći računa o svemu tome, organizatori znanstveno-stručnog skupa najavili su ovogodišnju podtemu skupa koja u svom naslovu ispituje mogućnosti dijaloga jezika filozofije, religije i znanosti. Kada se oni sagledaju sa stajališta njihova općeg kulturnog i društvenog značenja, jezici kojim govore današnja filozofija, religija i znanost samo su u prividnom odnosu uzajamne nesumjerljivosti i nerazumijevanja. Takav se privid događa uvijek kada iz vidokrug a izostane sama narav razumijevanja. Naime, jezik se iz perspektive filozofijske hermeneutike promatra kao onaj medij koji na vidjelo iznosi upravo bit razumijevanja. Tumačenje je, po tome, sve ono pomoću čega dospijevamo u razumijevanje. Jezik kao izgovorenost govora suvremeni njemački filozof Hans-Georg Gadamer određuje kao izgovorenost mišljenja, koja izgovorenost mišljenja na način tumačenja nije ništa drugo nego konkrekcija smisla. Tumačenje, dakle, nije samo dovođenje do razumijevanja, već sam sadržaj razumijevanja, ono po čemu se neko razumijevanje zapravo legitimira. Za hermeneutiku to znači da problem tumačenja u mediju jezika oblikuje pitanje o samom razumijevanju – dok se razumijevanje shvaća kao prihvaćanje izrečenog tako da izrečeno putem tumačenja postaje naša svojina. To se ne

odnosi samo na jezike živog razgovora, nego jednako tako i na jezike kojima kroz svoje sadržaje govore umjetnost, religija, filozofija, pa i znanost.

Različitoš govornih praksi koja se uvijek iznova opire svakom jezičnom institucionaliziranju daje za pravo onoj komunikaciji koja različitoš mišljenja stavlja u ravnopravan odnos. Mogućnost s kojom filozofija, religija i znanost nalaze svoj zajednički jezik ispostavlja se onim što Gadamer naziva iskustvom svijeta, pa je samim time fokus na problem jezika filozofije, religije i znanosti tema o kojoj u mnogome ovisi unapređivanje akademskog dijaloga i multidisciplinarnе znanstvene komunikacije, što je u konačnici i odredilo smisao ovogodišnjeg znanstveno-stručnog skupa »Filozofija između znanosti i religije«.

doc. dr. sc. Boško Pešić,
predsjednik Organizacijskog
odbora

Foreword

Through the collaboration of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Osijek and the Croatian Karl Jaspers Society in 2017, the first scientific conference with the permanent title theme “Philosophy Between Science and Religion” was established in the ambience of the Papuk Nature Park (Jankovac Mountain Lodge), with the aim of elaborating various future subthemes.

According to its original idea, the conference is therefore conceived as an academic gathering of teachers and students of philosophy with the intention of inclusion of all other scientists interested in philosophy. At the first scientific conference held from 2 to 4 June, 2017, the participants were philosophers and university professors from the Institute of Philosophy of Zagreb, the Catholic Faculty of Theology at the University of Zagreb and the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Osijek, and their students. In the explanation of the first scientific conference, it is stated that the current academic and social status of philosophy is such that it deserves a prompt reconsideration. This primarily regards the neglect of the importance that philosophy has in recognizing new signs of the epoch. For this very reason, contemporary issues and problems that occupy philosophy, science, and religion point to the necessity of their interdisciplinary dialogue. In such an atmosphere, it is indisputably possible to get a clearer picture also considering the challenges that Croatian society is facing today.

Taking all of this into account, the organizers of the scientific conference have announced this year’s subtheme which, in its title, examines the possibilities of a dialogue among the languages of philosophy, religion, and science. When observed from the standpoint of their general cultural and social significance, languages spoken by today’s philosophy, religion, and science are only seemingly in a relation of mutual incommensurability and misunderstanding. Such an illusion always occurs when the very nature of understanding gets out of sight. Namely, from the perspective of philosophical hermeneutics, language is viewed as the medium that sheds light on the very essence of understanding. Interpretation is, therefore, all that by which we come to an understanding. Language as speech pronunciation is defined by the contemporary German philosopher Hans-Georg Gadamer as the pronunciation of thinking which, in the way of interpretation, is nothing more than a concretion of meaning. Interpretation, therefore, is not merely coming to an understanding; it is the very content of understanding, that through which understanding actually becomes legitimate. For hermeneutics, this means that the problem of

interpretation in the medium of language forms the question of understanding itself - while understanding is perceived as accepting what is said so that what is said becomes our own through interpretation. This is not only in reference to the languages of live conversation, but also to the languages spoken through art, religion, philosophy, and also science.

The diversity of speech practices that is constantly opposed to any institutionalization of language gives prevalence to that communication which places the dissimilarity of thinking on equal footing. The potential with which philosophy, religion, and science find their common language is what Gadamer calls the experience of the world, and thus the focus on the problem of language of philosophy, religion, and science is the topic on which the advancement of academic dialogue and multidisciplinary scientific communication largely depends, and this is what has ultimately determined the purport of this year's scientific conference "Philosophy Between Science and Religion".

Dr. Boško Pešić

President of the Organization Committee

P R O G R A M

Petak, 8. lipnja

Dolazak i smještaj sudionika

Subota, 9. lipnja

A. FILOZOFIJA

9:00-9:20

Lino Veljak

»Filozofija između znanosti i religije«

9:20-9:40

Boško Pešić

»O (ne)razumljivosti filozofije«

9:40-10:00

Martina Ivanko

»Postoji li granica razumijevanja?«

10:00-10:20

Damir Sekulić

»Komunikacija kao udjelovljenje filozofije«

10:20-10:40

Marijan Krivak

»Doći na svijet, dospjeti u jezik: spasiti dušu čitanjem, pisanjem i mišljenjem.
Putanje suvremene filozofije jezika«

10:40-11:00

Rasprava

B. RELIGIJA

15:00-15:20

Aleksandra Golubović

»Nekoliko misli o jeziku religije«

15:20-15:40

Danijel Tolvajčić i Hrvoje Šijak

»Wittgenstein i religijski jezik«

15:40-16:00

Marko Sičanica

»Teodiceja kao jezik filozofije kod Leibniza«

16:00-16:20

Bruno Dronjić

»Judith Butler: osobitost performativnog karaktera religioznog diskursa«

16:20-16:40

Ivana Majksner

»Obilježja odnosa jezika, mišljenja i značenja«

16:40-17:00

Rasprava

19:00-20:00

Razgovor o knjigama:

Martina Ivanko, »Rusmir Šadić-Boško Pešić (ur.), *Heideggerov kraj*«

Bruno Dronjić, »Lino Veljak (ur.), *Znanost, filozofija i suvremenost*«

Nedjelja, 10. lipnja

C. ZNANOST

9:00-9:20

Boris Kožnjak

»Znanost i jezik«

9:20-9:40

Martina Žeželj

»Heideggerov utjecaj na Lacanovo mišljenje jezika«

9:40-10:00

Mislav Uzunić

»Hermeneutički problem jezika znanosti«

10:00-10:20

Katarina Glavica

»Popperovo poimanje metajezika«

10:20-10:40

Barbara Bece i Valentina Vaško

»Dekonstrukcija govornih činova. Rasprava o jeziku: Derrida-Searle«

10:40-11:00

Rasprava

PROGRAMME

Friday, 8 June

Arrival and Accommodation of the Participants

Saturday, 9 June

A. PHILOSOPHY

9:00-9:20

Lino Veljak

»Philosophy Between Science and Religion«

9:20-9:40

Boško Pešić

»On the (In)Comprehensibility of Philosophy«

9:40-10:00

Martina Ivanko

»Is There a Limit to Understanding?«

10:00-10:20

Damir Sekulić

»Communication as the Actuality of Philosophy«

10:20-10:40

Marijan Krivak

»To Come to the World – To Come to Language: To Save the Soul with Reading, Writing, and Thinking. Paths of the Contemporary Philosophy of Language«

10:40-11:00

Discussion

B. RELIGION

15:00-15:20

Aleksandra Golubović

»Some Thoughts on the Language of Religion«

15:20-15:40

Danijel Tolvajčić - Hrvoje Šijak

»Wittgenstein and Religious Language«

15:40-16:00

Marko Sičanica

»Theodicy as the Language of Philosophy in Leibniz«

16:00-16:20

Bruno Dronjić

»Judith Butler: The Peculiarity of the Performative Character of Religious Discourse«

16:20-16:40

Ivana Majksner

»Characteristics of the Relation of Language, Thought, and Meaning«

16:40-17:00

Discussion

19:00-20:00

Discussion on Books:

Martina Ivanko, »Rusmir Šadić–Boško Pešić (Eds.), Heideggerov kraj«

Bruno Dronjić, »Lino Veljak (Ed.), Znanost, filozofija i suvremenost«

Sunday, 10 June

C. SCIENCE

9:00-9:20

Boris Kožnjak

»Science and Language«

9:20-9:40

Martina Žeželj

»Heidegger's Influence on Lacan's Thoughts on Language«

9:40-10:00

Mislav Uzunić

»Hermeneutic Problem of the Language of Science«

10:00-10:20

Katarina Glavica

»Popper's Concept of Metalanguage«

10:20-10:40

Barbara Bece - Valentina Vaško

»Speech Act Deconstruction. Debate on Language: Derrida-Searle«

10:40-11:00

Discussion

SAŽECI / ABSTRACTS

BARBARA BECE – VALENTINA VAŠKO

Dekonstrukcija govornih činova. Rasprava o jeziku: Derrida–Searle

Pozivajući se na Austinovu teoriju govornih činova, Derrida i Searle nude dvije odvojene koncepcije istog fenomena: komunikacije. Dok je kod Derridae riječ o intencionalnosti komunikacije inspiriranom fenomenološkom intencionalnošću, Searleova intencionalnost komunikacije povezana je s Griceovim pragmatikom. U svom djelu *Kako djelovati riječima* Austin razmatra kategoriju jezičnih činova do tada sustavno zanemarenu u filozofiji i lingvistici – performativne činove. Oni, naime, umjesto da opisuju stanje u svijetu, omogućuju djelovanje u svijetu putem riječi kao posrednika, prilikom čega važnost nije samo u tome što je rečeno nego i kako je rečeno. Rasprava između Derridae i Searlea iznjedrila je nove pretpostavke i okolnosti razmatranja jezika kao performativnog čina. Ovaj »sukob« analitičke i kontinentalne tradicije u filozofiji, kojim se bavi izlaganje, ostavio je otvorenim pitanje povezanosti konteksta i onoga što je kontekstom rečeno, odnosno ima li rečeno isto značenje i u drugačijim kontekstima ili je isključivo vezano za govornika i situaciju te, samim time, ne može biti ponovljeno.

Speech Act Deconstruction. Debate on Language: Derrida–Searle

Referring to Austin's theory of speech, Derrida and Searle offer two distinct concepts of the same phenomenon: communication. Whereas Derrida speaks of the intentionality of communication inspired by phenomenological intentionality, Searle's intentionality of communication is in connection with Grice's pragmatics. In his book *How to Do Things with Words* Austin considers the category of speech acts which was mostly neglected in philosophy and linguistics until then – performative acts. Namely, instead of describing the state of the world, they allow for agency in the world through words as intermediaries, whereby the importance is not only in what has been said but also how it has been said. The discussion between Derrida and Searle has given rise to new assumptions and circumstances of considering language as a performative act. This "clash" of analytic and continental traditions in philosophy left open the question of the connection between context and what is stated by it, that is if what is said has the same meaning in other contexts or is it exclusively related to the speaker and the situation, and, thus, cannot be repeated.

BRUNO DRONJIĆ

Judith Butler: osobitost performativnog karaktera religioznog diskursa

Ideja rodne performativnosti Judith Butler označava jednu od središnjih ideja feminističke i queer teorije, ali i zapaženu poziciju u okviru pragmalingvistike. Butler, ukazujući pomoću performativnosti roda na stabilnu, ali promjenjivu, a ne esencijalnu strukturu roda, identiteta i u krajnjoj liniji subjekta, postaje mjerodavna u reinterpretacijama suvremenih feminističkih autora pojedinih kanonskih i nekanonskih religioznih tekstova kršćanstva, židovstva i budizma (poput Susanne Mrozik, Ken Stone, Teresa J. Hornsby, Karen Trimble Alliaume, itd.). Uz to, Butler donosi i brojne analize i osvrte na pojedine religiozne prakse, prije svega u okviru kritike cionizma, koja, premda primarno vezana uz analizu neposredne političke situacije u Izraelu i u okviru klasičnog političkog diskursa, sadrži implikacije i na samu ideju performativnosti. Dekonstrukcijskim govorom o političkim implikacijama koje ostavljaju ideje univerzalizma i pluralizma, Butler ukazuje i na problem shvaćanja identiteta koji leži u pozadini. Stoga, imajući u vidu njezinu zaokupljenost židovstvom, ideju rodne performativnosti kojoj je rodonačelnica te rodno implikativne dijelove kanonskih religioznih tekstova, pitanje sveze rodne performativnosti (u okviru diskursne analize) na religioznim tekstovima kršćanstva, židovstva i budizma za Butler postaje jedno od objedinjujućih pitanja i problema koji njene temeljne ideje svode na suodnos djelovanja i samoodređenja.

Judith Butler: The Peculiarity of the Performative Character of Religious Discourse

Judith Butler's idea of gender performativity marks one of the central ideas of feminist and queer theories, but also a notable position within pragmalinguistics. Butler, pointing through gender performativity to a stable but variable, rather than essential, structure of gender, identity and, ultimately, of subject, becomes relevant in the reinterpretations of contemporary feminist authors of some canonical and non-canonical religious texts of Christianity, Judaism and Buddhism (such as Susanne Mrozik, Ken Stone, Teresa J. Hornsby, Karen Trimble Alliaume, etc.) In addition, Butler also brings numerous analyses and reviews of individual religious practices, primarily in the context of the criticism of Zionism, which, though primarily related to the analysis of the immediate political situation in Israel and within the classical political discourse, contains implications of the very idea of performativity. With a deconstructionist speech on political implications which create ideas of universalism and pluralism, Butler also points to the problem of the conception of identity that lies in the background. Thus, given its preoccupation with Judaism, the idea of gender performativity, of which she is the founder, and the gender-relevant parts of canonical religious texts, the issue of gender-related performativity (within discourse analysis) on religious texts of Christianity,

Judaism and Buddhism for Butler becomes one of the unifying issues and problems which reduce her core ideas to the relatedness of action and self-determination.

KATARINA GLAVICA

Popperovo poimanje metajezika

Ovo izlaganje će se posvetiti Popperovu proučavanju fenomena metajezika, a kao polazišnu točku uzet će se njegovo načelo falsifikacije, koje govori o tome da ne postoje činjenice koje bi bile provjerljive i sigurne, a koje se ne mogu opovrgnuti. Svaka teorija u znanosti, stara ili nova, postavlja nove probleme s kojima se znanstvenik mora suočiti, pri čemu hipotezu postavlja kao potencijalni odgovor. Opovrgavanjem hipoteze, kaže Popper, dobivamo doduše novi problem, ali i mogućnost nove hipoteze s većom empirijskom građom. Time je moguće izbjeći loša rješenja i uočiti pogreške koje su sastavni dio svakog znanstvenog istraživanja. Primjera radi, načelom falsifikacije univerzalni jezični sudovi bivaju opovrgnuti pa se može reći kako je znanstvena spoznaja ispreplitanje raznih vrsta sudova koji se nadopunjuju, dovode u pitanje i falsificiraju. U drugom se dijelu izlaganja objašnjava Popperov pojam metajezika. Metajezik nastaje kao neophodno oruđe znanosti. Svakodnevnim se jezikom znanost ne može služiti jer tim jezikom nije moguće doći do istinitih, smislenih i provjerljivih znanstvenih sudova. Bit metajezika jest u tome da provjerljive činjenice opiše jednoznačnim, svojstvenim jezikom, lišenim konotacija, strukturiranim za određenu vrst znanosti kojoj pripada. Upravo ovim njegovim odredbama Popper se odlučno suprotstavlja. Naime, ako ne postoje potpuno provjerljive činjenice i univerzalni jezični sudovi, tada ne postoji ni neproturječni znanstveni metajezik.

Popper's Concept of Metalanguage

This presentation will be devoted to Popper's study of the phenomenon of metalanguage, and its starting point will be his principle of falsification, which states that there are no facts that would be verifiable and certain, and that cannot be denied. Any theory in science, old or new, poses new problems that the scientist must face, whereby using the hypothesis as a potential answer. By refuting the hypothesis, says Popper, we are, admittedly, arriving upon a new problem, but also upon the possibility of a new hypothesis with more empirical material. This makes it possible to avoid bad solutions and to perceive errors that are an integral part of any scientific research. For example, with the principle of falsification, universal language statements get refuted, so it can be said that scientific understanding is the intertwining of various types of statements that are complementary, called to question, and falsifying. In the second part of the presentation, Popper's concept of metalanguage is explained. Metalanguage emerges as an essential tool of science. Science cannot use everyday language because it is not

possible for such a language to come to true, meaningful and verifiable scientific statements. The essence of metalanguage is that the verifiable facts are described in an unambiguous, distinctive language, deprived of connotations, structured for a certain type of science to which it belongs. These stipulations are precisely what Popper firmly opposes. Namely, if there are no fully verifiable facts and universal language statements, then there is no contradictory scientific metalanguage.

ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ

Nekoliko misli o jeziku religije

U izlaganju ćemo izložiti nekoliko misli o jeziku religije. Religiozni ljudi govore o nekim aspektima stvarnosti koji su nereligioznim ljudima potpuno nepoznati i daleki. Tako, primjerice, religiozni ljudi, odnosno vjernici, u našem slučaju kršćani, vjeruju u Boga kao konačni smisao i cilj njihova cjelokupnog života. Ne samo da vjeruju u Boga, oni nastoje i živjeti prema Božjim uputama i preporukama. Jednako tako govore o Bogu i žive i djeluju kao da Bog doista postoji u njihovom životu. No, jezik kojim Ga opisuju ponekad je nerazumljiv, čak i neshvatljiv onima koji u Njega ne vjeruju, dakle nevjernicima. Nevjernici tvrde da ne razumiju jezik religije i da im se čak čini apsurdno govoriti o Bogu ako znamo da Njegovo postojanje nije dokazivo. Božje se postojanje još uvijek pokušava dokazati i stoga im je začudno da vjernici mogu o Njemu bilo što suvislo tvrditi. Tezu »Bog je nepoznatljiv« uistinu je teško dešifrirati. Što bi trebalo značiti da je Bog nepoznatljiv? Da čovjek o Njemu zna malo ili ništa, da o Njemu ništa nije ni moguće znati? Postavlja se pitanje postoji li poseban jezik pripremljen samo i isključivo za religiju, kojim se ne služi nitko drugi osim religioznih ljudi? U čemu bi se sastojao takav jezik, koja su mu glavna obilježja? Raspravljat ćemo dakle o tematici vezanoj uz poteškoće govora o Bogu (pozitivnom, negativnom i govoru po analogiji) kao i o mogućnostima koje su nam na raspolaganju s obzirom na jezik religije.

Some Thoughts on the Language of Religion

In the presentation we will present some thoughts on the language of religion. Religious people talk about some aspects of reality that are unrecognizable and distant to non-religious people. For example, religious people, or believers, in our case Christians, believe in God as the ultimate meaning and purpose of their entire life. Not only do they believe in God, they seek to live according to God's instructions and recommendations. They also speak about God and live and act as though God truly exists in their life. But the language in which they describe Him is sometimes incomprehensible, even unfathomable to those who do not believe in Him, that is nonbelievers. Nonbelievers claim that they do not understand the language of religion and that it even seems absurd

to talk about God if we know that His existence is not verifiable. God's existence is still something people try to prove and therefore it is amazing to them that believers can coherently claim anything about Him. The thesis "God is unknowable" is truly difficult to decipher. What should it mean that God is unknowable? That man knows little or nothing about Him, or that nothing about Him is possible to know? The question is whether there is a special language prepared only and exclusively for religion, which is not used by anyone other than religious people? What would such a language contain, what are its main characteristics? Therefore, we will discuss issues related to the difficulty of speaking about God (positive, negative, and speaking through analogy) as well as about the possibilities available to us with regard to the language of religion.

MARTINA IVANKO

Postoji li granica razumijevanja?

Slijedeći filozofske misli svojih učitelja Edmunda Husserla i Martina Heideggera, Hans-Georg Gadamer našao se na razmeđu pitanja o naravi jezika – o jeziku kalkulativne naravi koji slijedi logička pravila i o jeziku kao univerzalnom mediju. Ipak, baštineći promišljanja o jeziku od obojice učitelja, Gadamer je u svojoj filozofskoj hermeneutici jeziku dodijelio posebno mjesto. Jezična su pitanja zbog svoje kompleksnosti i neograničenosti nesvodiva na ograničene i metodološki uvjetovane načine istraživanja te se stoga ona protežu na različite grane znanstvenog i kulturnog djelovanja. Za razliku od znanstvenog bavljenja jezikom, pa čak i onog karakterističnog za filozofiju jezika, koje jezik u njegovim ograničenim odredbama shvaća kao instrument razumijevanja svijeta i izražavanja misli, Gadamer, zahvaljujući univerzalnosti jezika, jeziku dodjeljuje konstitutivnu ulogu u razumijevanju. Jezik nije sredstvo kojim se objašnjava svijet, već je ono što uopće omogućuje da za nas ima nekog svijeta. Sebepokazivanje svijeta događa se uvijek i jedino u jeziku kao univerzalnom mediju, unutar kojega se potom ozbiljuje i svako razumijevanje. Utoliko će ovo izlaganje naročito pokušati ispitati u kojoj se mjeri pitanje granice jezika može preoblikovati u pitanje granice našeg razumijevanja jer, prema Gadameru, jezik sam nije ograničen, već naše razumsko poimanje.

Is There a Limit to Understanding?

Following the philosophical thought of his teachers Edmund Husserl and Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer found himself at the crossroads of the question of the nature of language – the language of a calculative nature which follows the rules of logic and language as a universal medium. However, inheriting the considerations of language of both teachers, Gadamer assigned a special place to language in his philosophical

hermeneutics. Language issues, due to their complexity and limitlessness, are irreducible to limited and methodologically conditioned ways of research and thus extend to different branches of scientific and cultural activity. Unlike the scientific approach to language, even the one characteristic for the philosophy of language, which understands language in its limited terms as an instrument of understanding the world and expressing thoughts, Gadamer, by virtue of the universality of language, assigns language a constitutive role in understanding. Language is not a means by which the world is explained, but it is that which enables us to have a world. Self-presenting of the world happens always and only in language as a universal medium, within which any understanding is also realized. Inasmuch, this presentation will in particular try to examine the extent to which the issue of language limits can transform into the issue of limits of our understanding because, according to Gadamer, language is not limited, but our reasonable understanding is.

BORIS KOŽNJAK

Znanost i jezik

Pitanje odnosa našeg svakidašnjeg jezika i jezika prirodne znanosti uvelike je zanemarena tema filozofijskog promišljanja moderne prirodne znanosti. Razlog tome nalazi se u snažnom tradicionalnom razumijevanju jezika prirodne znanosti kao univerzalnog jezika svedenog na objektivnu mjeru znanstvene metode, zbog čega se u odnosu na tehnički jezik znanosti svakidašnji jezik drži tek nečim drugotnim i u najboljem slučaju tek oruđem prevođenja apstraktnih teorijskih i eksperimentalnih konstrukta u razumljivu informaciju sa svrhom šire društvene komunikacije znanstvenih rezultata, bilo kao popularizacija znanosti, njezino podučavanje ili pak opravdanje fondacijskih obveza i potreba. Pa ipak, odmakom od tradicionalnog gledišta, a poglavito u svjetlu teorijskog i eksperimentalnog iskustva mikrosvijeta fizike dvadesetog stoljeća, može se pokazati kako je razvojem prirodnih znanosti i njezinim sve većim udaljavanjem od svakidašnjeg iskustva, na koje je naš svakidašnji jezik adaptiran, prema izravno nepromotrivim i matematički sve apstraktnijim strukturama, pasivan jednosmjernan odnos dvaju jezika sve više, iako ne posve vidljivo, zamjenjivan njihovom dinamičkom dvosmjernom relacijom, gdje istodobno svakidašnji jezik i ograničava samo razumijevanje neintuitivnih koncepata moderne znanosti, kao što i ovi koncepti postaju dijelom svakidašnjeg jezika, čime se i u svjetlu moderne prirodne znanosti uspostavlja uska sveza između jezika, mišljenja i realnosti, odnosno, načina na koji percipiramo i promišljamo svijet i jezika kojim govorimo.

Science and Language

The question of the relationship between our everyday language and the language of natural science is a largely neglected subject of philosophical reflection of modern natural science. The reason for this is in a strong traditional understanding of the language of natural science as a universal language reduced to the objective measure of the scientific method, which is why everyday language is considered secondary in regard to the technical language of science and, at best, just a tool for translating abstract theoretical and experimental constructs into understandable information with the purpose of expanding the social communication of scientific results, either as the popularization of science, its teaching, or the justification of foundation obligations and needs. However, by shifting away from the traditional point of view, and especially in light of the theoretical and experimental experience of the micro-world of physics of the twentieth century, it can be shown that through the development of natural sciences and its increasing estrangement from everyday experience, to which our everyday language has been adapted, towards the directly unobservable and mathematically more abstract structures, the passive one-way relationship between the two languages is increasingly replaced by their dynamic two-way relationship, though not quite noticeably, whereas everyday language simultaneously limits the very understanding of non-intuitive concepts of modern science, as these concepts become part of everyday language, with which, in the light of modern natural science, a close bond between language, thought, and reality is established, that is, the way we perceive and think about the world and the language we speak.

MARIJAN KRIVAK

*Doći na svijet, dospjeti u jezik: spasiti dušu čitanjem, pisanjem i mišljenjem.
Putanje suvremene filozofije jezika*

Oblikuje li jezik misao, ili misao oblikuje jezik? Kako se može oblikovati ono jezičko samo? Mogu li se svi filozofski problemi riješiti ili reformom jezika, ili boljim razumijevanjem jezika kojim se trenutno služimo, kako bi rekao Richard Rorty definirajući tzv. »jezički obrat«? O svim ovim pitanjima – ali i nekim drugima – izlaganje će pokušati iznijeti (subjektivan) stav o smislu filozofije jezika danas. Tri su načina proučavanja predmeta jezika relevantna za naš pristup tom fenomenu. Najprije, tu je analitička filozofija jezika, koja slijedi naloge logike. Zatim, tu je znanost o jeziku koja svoje temelje ima u strukturalnoj lingvistici F. de Saussurea. *Last but not least*, tu je »praktička filozofija« jezika, koja slijedi impuls onog filozofijskog u pristupu svijetu. Izlaganje pokušava supostaviti neka suvremena tumačenja jezika u filozofijskom ključu. Preko Agambena se detektira činjenica da postoji opasnost da se »riječ« – tj. neskrivenost i otvorenost – odvoji od onoga što otkriva i poprmi autonomnu konzistentnost. Tu se

dešava otuđenje lingvističkog bića. Kod Baudrillarda, dijagnosticira se »zaraženost virusom komunikacije«, a »sam jezik podliježe virusnoj patologiji«. Jezik, kao nositelj misli, imaginacije i sna, kroz slobodnu i duhovnu upotrebu vodi nas u »duhovnu igru pisanja«. Na koncu, što znači, »doći na svijet, dospjeti u jezik« (Sloterdijk)? Znači to da se učimo poetski govoriti i da se prepustimo »disanju na način jezika«. Jezik je, unekoliko, »prizvan« poetski govoriti. Tko uči poetski govoriti, kazuje Sloterdijk, »taj od početka unosi slobodu disanja u onaj jezik koji učimo, (nažalost) našim ulaskom u povijesni govor prenošenja nasilja«. Čitanje, pisanje i mišljenje jesu načini kako uspostaviti jezik kao filozofijsku i životnu kategoriju. Ni više ni manje, ovo je jedini put »borbe za opstanak čovjeka i spas njegove duše«. *Dixi et salvavi animam meam...*

To Come to the World – To Come to Language: To Save the Soul with Reading, Writing, and Thinking. Paths of the Contemporary Philosophy of Language

Does language shape thoughts, or do thoughts shape language? How can that which is linguistic be shaped? Could all the philosophical problems be solved by reforming language, or by better understanding the language we are currently using, as Richard Rorty would say, defining the so-called “linguistic turn”? On all these issues – as well as some others – this presentation will attempt to outline the (subjective) attitude on the meaning of the philosophy of language today. There are three ways to study the subject of language relevant to our approach to this phenomenon. First, there is the analytic philosophy of language, which follows the rules of logic. Then, there is the language science which is based on F. de Saussure’s structural linguistics. *Last but not least*, there is “practical philosophy” of language that follows the impulse of that which is philosophical in the approach to the world. The presentation is trying to show and relate some of the contemporary interpretations of language in the philosophical key. Through Agamben, what is detected is the fact that there is a danger that “word” – that is, unconcealedness and openness – could separate from what reveals and assumes autonomous consistency. That is where the alienation of the linguistic being occurs. In Baudrillard, “infection with the communication virus” is diagnosed, and “the language itself is subject to viral pathology”. Language, as the carrier of thought, imagination, and dreams, through free and spiritual use leads us into the “spiritual game of writing”. In the end, what does it mean “to come to the world, to come to language” (Sloterdijk)? It means that we learn to speak poetically and to indulge in “breathing in the way of language”. To some extent, language is “invoked” to speak poetically. Who learns to speak poetically, says Sloterdijk, “introduces the freedom of breathing into the language we are learning from the start (unfortunately) by entering into the historical speech of transferring violence”. Reading, writing, and thinking are ways to establish language as a philosophical and life category. This is the only path for “fighting for the survival of man and the salvation of his soul”, no more and no less. *Dixi et salvavi animam meam...*

IVANA MAJKSNER

Obilježja odnosa jezika, mišljenja i značenja

Pitanja o odnosu mišljenja, značenja i jezika od samih su početaka bila zanimljiva filozofskom promišljanju. Već ih Platon u *Kratilu* stavlja u međusobni odnos propitujući na koji način ispravno davati imena, a Hermogenovim se stavom s početka dijaloga otvara i pitanje o arbitrarnosti jezičnoga znaka, kojemu će tek lingvistika i filozofija jezika 20. stoljeća pridodati veći značaj. Pojava de Saussureova Tečaja opće lingvistike 1916. godine predstavlja početak inzistiranja na razlici jezika kao sustava ili znanja i govora kao izvedbe, što dovodi i do ponovnoga razmatranja pitanja o arbitrarnosti jezičnoga znaka u okviru kojega se promatra značenje. Jezični znak prema de Saussureu ima značenje samo unutar jezika kao sustava. Srodna razmišljanja o arbitrarnosti jezičnoga znaka iznosi i Wittgenstein u Filozofijskim istraživanjima. Za njega je značenje riječi njezina upotreba u jeziku. Srodnost formi jezičnih iskaza on prikazuje isticanjem sličnosti koje naziva porodičnim sličnostima. Takva se shvaćanja nadalje nadograđuju razvojem kognitivne lingvistike i semantike koje teže značenje uključiti u jezični opis. Usporednim izlaganjem uvida koji pružaju Platon, de Saussure, Wittgenstein i suvremene lingvističke teorije prikazat će se razvoj međusobnoga odnosa mišljenja, značenja i jezika, a sinkretističkim shvaćanjem njihovih učenja pokušat će se definirati najvažnija obilježja toga odnosa.

Characteristics of the Relation of Language, Thought, and Meaning

Questions about the relation of thought, meaning, and language were interesting for philosophical considerations from the very beginning. Plato places them in a relationship with each other in *Cratylus*, questioning how to properly give names, and Hermogen's approach from the beginning of the dialogue opens up the question of arbitrariness of the linguistic sign, which will only gain importance through linguistics and the philosophy of language of the 20th century. The appearance of de Saussure's *Course of General Linguistics* in 1916 is the beginning of insisting on the difference of language as a system or knowledge and speech as a performance, leading to a re-examination of the question of the arbitrary nature of the linguistic sign within which the meaning is observed. The linguistic sign, according to de Saussure, has meaning only within language as a system. Related thoughts on the arbitrary nature of a linguistic sign are also given by Wittgenstein in *Philosophical Investigations*. For him, the meaning of a word is its use in language. The correlation of the form of linguistic statements is illustrated by the emphasis of similarity referred to as family resemblance. These concepts are further upgraded by the development of cognitive linguistics and semantics that seek to include meaning in the linguistic description Through a parallel exposition of the insights provided by Plato, de Saussure, Wittgenstein, and contemporary linguistic theories, the

development of the interrelation of thought, meaning, and language will be presented, and through the syncretic understanding of their teachings, the most important features of that relation will be defined.

BOŠKO PEŠIĆ

O (ne)razumljivosti filozofije

Nerazumljivost filozofije obično se smatra njenom »tamnom stranom«. Dok prvi dio te nerazumljivosti, kako nas je Hegel odavno podučio, otpada na neuobičajenost njenog apstraktnog mišljenja – mišljenja koje »čvrsto drže čiste misli«, drugi dio tiče se poslovične nestrpljivosti čovjeka da pobudom samorazumljivosti što prije prevali put od predodžbe do pojma. Navedeno se naročito ogleda u preziru s kojim se suočava filozofija činjenicom da postoji naširoko postavljeno javno mnijenje koje upravlja shvaćanjem kako stvar s njom općenito stoji. Etiketa nerazumljivosti javlja se svaki put kada filozofija ne udovolji takvoj javnoj aproprijaciji. Nerazumljivost kao fenomen tada neumitno postaje filozofski problem razumijevanja. Razumijevanje se pak hermeneutički ispostavlja kao moć oblikovanja koja se uobičajeno zove tumačenje. Utoliko, pitati o smislu u osnovi nije pitanje neke dubokoumnosti, nije traženje onoga što se nalazi iza stvari, nego je, u prvom redu, pitanje mogućnosti razumijevanja. Svako tumačenje koje pribavlja razumijevanje u sebi, dakle, već sadrži mogućnost razumljenosti. Na taj način, stav da razumijevanje proizlazi iz tumačenja, a ne obratno, u razmatranju fenomena nerazumljivosti, zaslužuje ovim izlaganjem iznova svoje obrazloženje i istaknutost.

On the (In)Comprehensibility of Philosophy

The incomprehensibility of philosophy is usually considered its “dark side”. Whereas the first part of that incomprehensibility, as Hegel taught us long ago, is ascribed to the irregularity of its abstract thought – thought which is “held firm by pure thoughts”, the second part concerns the proverbial intolerance of man so that, through the incentive of self-comprehensibility, he can sooner cross the path from perception to apprehension. This is specifically reflected in the contempt philosophy is faced with through the fact that there is a widespread public opinion that governs the perception of how it generally stands. The label of incomprehensibility occurs every time when philosophy does not comply with such public appropriation. Incomprehensibility as a phenomenon then inevitably becomes the philosophical problem of understanding. Understanding hermeneutically emerges as a formative power that is commonly referred to as interpretation. Inasmuch, asking about the meaning, at its base, is not a question of some depth, it is not a search for what lies behind things, but, in the first place, it is the question

of the possibility of understanding. Any interpretation which obtains understanding in itself, therefore, already contains the possibility of being understood. In this way, the attitude that understanding comes from interpretation, and not vice versa, in considering the phenomenon of incomprehensibility deserves, via this presentation, to be explained and accentuated anew.

DAMIR SEKULIĆ

Komunikacija kao udjelovanje filozofije

Gdje nema komunikacije – reći će Jaspers – filozofija izostaje samoj sebi. Budući da se ostvaruje kao komunikacija, ona koja teži neprekidnom međusobnom razumijevanju, filozofija nikad ne može biti dovršen sustav. U Jaspersovom se smislu pritom radi o komunikaciji između dvije usamljenosti, u kojoj se moj bitak stvara zajedno s drugim, u kojoj sam sâm sebi otkriven s onim drugim – egzistencijalnoj komunikaciji, koja se ostvaruje upravo razumijevanjem. Isto tako, kao jedna od središnjih ideja Habermasove teorije komunikativnog djelovanja, komunikacija zasnovana na razumijevanju ona je u kojoj istaknuto mjesto pripada jeziku kao mediju neograničene komunikacije. Habermas tvrdi da je jezik medij komunikacije u službi razumijevanja, pri čemu je presudan racionalni pristup. Naime, kod njega postoji »fundamentalna veza« između razumijevanja komunikativnog djelovanja i uspostavljanja racionalne interpretacije. Egzistencijalnu usamljenost Jaspers tumači kao »svijest o spremnosti moguće egzistencije« koja se dobiva u otkrivanju u komunikaciji. Proces otkrivanja uvijek je borba, borba koja je ljubav, istovremeno borba za vlastitu i drugu egzistenciju; to je borba istinskog povezivanja egzistencija ili borba za samu istinu egzistencije. Habermas će u tom smislu reći da sudionici u komunikaciji međusobno ravnopravno razmatraju svoja stajališta te da su oni koji djeluju komunikativno uvijek spremni na kritiku: kritika se ovdje pojavljuje kao neizostavni dio komunikativnog djelovanja (ili istinske komunikacije). Tako postavljena egzistencijalna komunikacija ne posjeduje objektivnost, što se odražava i na samu filozofiju jer prema Jaspersu istina ne može biti posjedovana u smislu nečeg konačnog, već proizlazi iz komunikacije – istina kao funkcija komunikacije koja može postati jasna samo iz izvora egzistencije. U tom je smislu svako filozofijsko mišljenje istinito u onoj mjeri u kojoj »unapređuje« komunikaciju, a svaka filozofija koja bi se smatrala objektivnom nema veze s komunikacijom te se ispostavlja kao dogmatska. Prema tome, osnovno pitanje kojim se bavi izlaganje glasi: koliko se istina filozofije kao takva očituje u jeziku komunikacije?

Communication as the Actuality of Philosophy

Where there is no communication – Jaspers would say – philosophy is absent from itself. Since it is realized as communication, one that strives for constant mutual understanding, philosophy can never be a completed system. In Jaspers' sense, this is concerned with communication between two solitudes, in which my Being is created together with the other, in which I am disclosed to myself with the other – existential communication that is realized through understanding. In the same way, as one of the central ideas of Habermas' theory of communicative action, communication based on understanding is the one where language as a medium of unlimited communication has a prominent place. Habermas argues that language is the medium of communication in the service of understanding, where rational approach is crucial. Namely, there is a "fundamental link" between the understanding of communicative action and the establishment of rational interpretation. Jaspers interprets existential solitude as the "consciousness of the readiness of a possible existence" that is gained through disclosure in communication. The process of disclosure is always a struggle, a struggle that is love, at the same time a struggle for one's own and another existence; it is a struggle for true bonding of existences or a struggle for the very truth of existence. In this regard, Habermas would say that communication participants consider their standpoints as equal, and that those who act communicatively are always ready for criticism: criticism appears as an indispensable part of communicative action (or true communication). Such existential communication does not possess objectivity, which is reflected on philosophy itself because, according to Jaspers, truth cannot be owned in terms of something final, but arises from communication – truth as a function of communication that can only become clear from the source of existence. In this sense, every philosophical thinking is true to the extent that it "advances" communication, and any philosophy that would be considered objective has no connection with communication and emerges as dogmatic. Thus, the main question of the presentation is: to what extent does the truth of philosophy as such manifest in the language of communication?

MARKO SIČANICA

Teodiceja kao jezik filozofije kod Leibniza

Leibnizova teodiceja teži pomirenju vjere i razuma, pri čemu se nameću dva temeljna pitanja – kako je zlo povezano s bogom i koliko je ljudska sloboda u neskladu s božjom voljom. Leibnizovo pitanje teodiceje nije pokušaj opravdavanja boga jezikom filozofije, već je to pokušaj vraćanja boga u filozofiju da bi se mogao dati odgovor na pitanje zašto uopće zlo i kako ono nastaje. Činjenicom da postoji zlo u svijetu, prema nekima bivaju upitna, a prema drugima čak se potpuno i dokidaju glavna božja svojstva poput sveznanja, svemoći i apsolutne dobrote. Iz ovoga se rada pitanje o bogu koji zastupa samo

dobro, a dopušta događanje zla. Leibniz na to odgovara da je bog prvi uzrok i kao stvoritelj nužan, dok su stvorenja konačna te iz njihove konačnosti proizlazi njihova nesavršenost. Ta konačnost dovodi do pojma zla koje on dijeli na metafizičko, fizičko i moralno. Stavljanje problema jezika teodiceje u filozofiju dovodi nas do toga da ljudski um pokušava opravdati božju odgovornost za zlo. Zlo je moguće putem svojega jezika, jer čovjek sebi pokušava tumačiti prirodne pojave na sebi svojstven način, što u prvi plan dovodi jezik kao onaj koji zbog čovjekove manjkavosti i njegove konačnosti tumači svijet na sebi svojstven način. Leibnizov pokušaj da se jezikom teodiceje do boga može doći putem matematike Kant će kritizirati upozoravajući da nije moguće teorijski spoznati božja zbivanja u prirodi. Iz toga će Kant u teodiceji vidjeti obranu nauma stvoritelja svijeta protiv umskih mogućnosti protusvrhovitih tumačenja svijeta, dok će Schopenhauer usuprot Leibnizovoj teodiceji postaviti tezu o zlu kao sastavnom dijelu svijeta, a ne tek artikulaciji čovjekova jezika kojim pokušava sebi objasniti božji naum. Cilj ovoga izlaganja jest predstaviti jezik Leibnizove teodiceje koji biva izvorom kako samog izricanja boga tako i pokušaja razumijevanja samog zla, koje svoju shvatljivost ima u neadekvatnosti, ali i nužnosti izricanja božjeg opstojanja putem jezika.

Theodicy as the Language of Philosophy in Leibniz

Leibniz's theodicy strives to reconcile faith and reason, thereby asking two fundamental questions - how evil is connected with god and to what extent human freedom is in contradiction with god's will. Leibniz's question of theodicy is not an attempt to justify god through the language of philosophy, but rather an attempt to restore god to philosophy to be able to answer the question of why evil is at all and how it comes to be. The fact that there is evil in the world is what, according to some, brings god's main attributes such as omniscience, omnipotence, and absolute goodness into question, whereas others believe it completely abolishes them. From this, the question arises of a god who represents only the good and allows the event of evil. Leibniz answers that God is the first cause and, as the creator, necessary, while creatures are final and their finality results in their imperfection. This finality leads to the notion of evil that he divides into metaphysical, physical, and moral. Placing the problem of the language of theodicy into philosophy brings us to the human mind trying to justify god's responsibility for evil. Evil is possible through its own language, for man is trying to interpret natural phenomena in his own way, which brings language in the foreground as that which, because of man's shortcomings and finality, interprets the world in its own way. Leibniz's attempt to use the language of theodicy to come to god through mathematics is what Kant will criticize, warning that it is not possible to theoretically comprehend the divine events in nature. From this, Kant will see the theodicy as a defence of the mind of the creator of the world against the mental possibilities of the anti-purposeful interpretations of the world, while Schopenhauer will, in opposition to Leibniz's theodicy, develop a thesis of evil as an integral part of the world, not just as the articulation of man's language trying to explain the divine plan to himself. The goal of this presentation is to show the

language of Leibniz's theodicy, which is the source of the expression of god and of the attempt to understand evil itself, the comprehension of which is in its inadequacy, but also the necessity of expressing god's existence through language.

DANIJEL TOLVAJČIĆ – HRVOJE ŠIJAK

Wittgenstein i religijski jezik

Premda se Wittgenstein nije sustavno bavio problemima religije, njegove su sporadične opaske ipak iznimno utjecale na kasniju filozofiju religije. Nakana je ovog izlaganja, polazeći od *Tractatusa* kao i Filozofskih istraživanja (kao i posthumno objavljenih spisa), ponuditi sustavnu rekonstrukciju njegovih stavova o religiji, osobito pitanja religijskih jezičnih igara kao i moguće gramatike religijskog jezika. Jednako tako će se pažnja posvetiti i pitanju je li Wittgensteinovo razumijevanje religijskog jezika nekognitivističko.

Wittgenstein and Religious Language

Although Wittgenstein did not systematically deal with the issues of religion, his sporadic remarks still exerted great influence on the later philosophy of religion. The intent behind this presentation, starting with the *Tractatus* and *Philosophical Investigations* (as well as posthumously published writings), is to offer a systematic reconstruction of his attitudes on religion, particularly the issue of religious language games, as well as the possible grammar of religious language. Just as well, attention will be devoted to the question whether or not Wittgenstein's understanding of religious language is non-cognitivist.

MISLAV UZUNIĆ

Hermeneutički problem jezika znanosti

Jezik znanosti, kao niz praksi i teorija kojima se podaci dobivaju, tumače i komuniciraju, uzima se kao nit koja omogućuje objektivni prijenos spoznajâ budućim znanstvenim istraživanjima. Postpozitivistička je filozofija znanosti, međutim, ukazala da je znanost obilježena naglim skokovima i promjenama u metodologiji, a ne postupnom akumulacijom znanja. Drugim riječima, napredak u znanstvenoj praksi i teoriji promjena je cjelokupnog sustava mišljenja i djelovanja, koji se ujedno etablira i kao referentna točka daljnjih znanstvenih proučavanja koja svoju validnost modeliraju prema utemeljenim paradigmatima objektivnosti. Ono što su mislioci poput Kuhna, Feyerabenda i Lakatos

samo navijestili, a to je utjecaj dominantne znanstvene tradicije na pojedine znanstvene prakse, hermeneutika je već razradila u obliku hermeneutičkog kruga, inzistirajući da svaka tradicija, a ne samo znanstvena, daje matricu unutar koje se odvija svako ljudsko djelovanje i razumijevanje, pa tako i znanstveno. Uviđa se da jezik znanosti nema samo metodološko-znanstveni okvir unutar kojeg djeluje, nego i kulturno-historijsko nasljeđe koje ga uvijek određuje. Ove spoznaje za sobom povlače dva zaključka. Prvo, jezik znanosti, koji bi trebao osigurati objektivnost te ljudske prakse, nikada ne može djelovati izvan okvira kulturno-povijesne tradicije u kojoj se nalazi, što mu a priori uklanja aspekte objektivnosti i ahistoričnosti. Drugo, zbog takve naravi znanstvene, ali i svake druge ljudske prakse, znanost se uvijek nužno bavi razumijevanjem svog predmeta istraživanja, tj. tumačenjem koje je uvijek ograničeno, ali i omogućeno unutar tradicijskog okvira. U tom smislu, problem jezika znanosti ujedno je i problem hermeneutike kao discipline koja se bavi problemom tumačenja i razumijevanja u najširem smislu i koja nudi filozofska oruđa za nove i obuhvatnije uvide u navedenu problematiku.

Hermeneutic Problem of the Language of Science

The language of science, as a set of practices and theories through which data is obtained, interpreted, and communicated, is taken as a thread that enables the objective transfer of knowledge to future scientific research. Post-positivist philosophy of science, however, has pointed out that science was characterized by sudden leaps and changes in methodology, rather than a gradual accumulation of knowledge. In other words, the advancement in scientific practice and theory is a change of the overall system of thought and action, which is at the same time established as a reference point for further scientific studies that model their validity based on the established paradigms of objectivity. What thinkers like Kuhn, Feyerabend, and Lakatos only anticipated, which is the influence of a dominant scientific tradition on individual scientific practices, hermeneutics has already developed in the form of a hermeneutic circle, insisting that every tradition, and not just a scientific one, provides a matrix within which every human action and understanding, scientific as well, takes place. It has become apparent that the language of science has not only the methodological-scientific framework within which it operates, but also the cultural-historical heritage which always defines it. From these insights, two conclusions are drawn. First, the language of science, which should ensure the objectivity of that human practice, can never operate beyond the framework of its cultural-historical tradition, which a priori removes aspects of objectivity and ahistoricity from it. Second, because of this nature of scientific, but also of every other human practice, science is always necessarily concerned with the understanding of its subject matter, that is, with interpretation that is always limited, but also possible within the traditional framework. In that sense, the problem of the language of science is at the same time the problem of hermeneutics as a discipline which deals with the problem of interpretation and

understanding in the widest sense and which offers philosophical tools for new and more comprehensive insights into the aforementioned issues.

LINO VELJAK

Filozofija između znanosti i religije

Jezik religije obilježen je argumentacijom utemeljenoj na prihvaćanju nedokazivih apriornih istina svojstvenih religijskim vjerovanjima i najčešće oblikovanih posredstvom dogmi. Jezik znanosti utemeljen je na dokazivanju aposteriornih istina ili utemeljenih vjerovanja svojstvenih empirijskim i eksperimentalnim znanostima. Metodski nečiste kombinacije ova dva tipa diskursa dovode do pseudoznanstvene argumentacije u prilog vjerskih istina ili pak do dogmatizacije znanstvenih otkrića odnosno do dogmatskog tumačenja zakonitosti prirode i ljudskog svijeta do kojih znanstvena istraživanja dopijevaju. Zadaća je filozofije u raščišćavanju ovoga nesigurnog tla, kako bi se opovrgle pretenzije vjerskih dogmi na status apsolutne istine, kao i pretenzije znanosti na univerzalnost i apsolutno važenje dogmi koje se legitimiraju svojom navodnom znanstvenom utemeljenošću. Kritika dogmatizma čini temeljnu pretpostavku ispunjavanja te zadaće. Utemeljen na kritičkom pristupu, jezik filozofije obilježen je preciznošću analize, opovrgavanjem pretenzija nositelja nedovoljno obrazloženih zaključaka na status istine (ili čak i na status vjerodostojnosti), opovrgavanjem svih pretenzija govornika na posjedovanje bezuvjetne istine, ali ujedno i opovrgavanjem pretenzija zdravog razuma na metodske i spoznajno-istinske apsolutnosti. Filozofija koja pravi kompromis s bilo kojom od spomenutih tendencija u načelu (a obično i faktički) iznevjerit će svoje poslanje te će time ona izgubiti svoju bit i lišit će se prava na filozofijski dignitet.

Philosophy Between Science and Religion

The language of religion is characterized by argumentation based on the acceptance of the unprovable a priori truths inherent in religious beliefs and most often shaped by dogmas. The language of science is based on proving a posteriori truths or established beliefs characteristic for empirical and experimental sciences. Methodically impure combinations of these two types of discourse lead to pseudo-scientific argumentation in favour of religious truths or to the dogmatization of scientific discoveries, that is to dogmatic interpretation of the laws of nature and the human world at which scientific research arrives. The task of philosophy is to clear this uncertain ground in order to counteract the pretensions of religious dogmas to the status of absolute truth, as well as the pretensions of science to universality and the absolute validity of dogmas legitimized

by their alleged scientific foundation. The critique of dogmatism makes for the basic premise in fulfilling that task. Based on a critical approach, the language of philosophy is marked by the precision of analysis, by denying the pretensions of the bearers of insufficiently elaborated conclusions on the status of truth (or even on the status of credibility), by denying all the pretensions of speakers to possessing unconditional truth, but also by counteracting the pretence of common sense to the methodical and cognitive-truthful absoluteness. Philosophy that makes compromises with any of these tendencies in principle (and usually in fact) will neglect its mission and thus lose its essence and deny itself the right to philosophical dignity.

MARTINA ŽEŽELJ

Heideggerov utjecaj na Lacanovo mišljenje jezika

Ovaj rad smjera prema izlaganju Heideggerova najčešće previđenog utjecaja na Lacanovo izlaganje jezika. Bez sumnje najdominantniji utjecaj na Lacanovo izlaganje jezika izvršila je strukturalna lingvistika, posebice radovi Fernanda de Saussurea te Romana Jakobsona. Lacan otkrića strukturalne lingvistike povezuje sa svojim određenjem registra Simboličkog smatrajući da se zakonitosti simboličkog poretka ne mogu shvatiti bez permutacija koje dopušta jezik. Lacan je došao u doticaj s Heideggerovim mišljenjem jezika prilikom prevođenja njegova komentara Heraklitova fragmenta B 50 u kojem Heidegger razlaže određenje biti jezika iz polaganja (*Legen*) smrtnika (*Sterblichen*). Preciznije, govor smrtnika, ako u svojoj pravosti iznosi *λόγος*, mišljen je kao sabiruće polaganje (*lesende Legen*) te na taj način govor (*λέγειν*) smrtnika dovodi u prisutnost neskrivenosti bitka bića. U Lacanovu djelu možemo pronaći trag Heideggerova određenja *λόγος* kao sabiranja, ali i tradicionalno filozofskog određenja *λόγος* kao temeljnog zakona. Unatoč tome što Lacan navedeno shvaća u bitno neontološkom smislu, negirajući odnos između jezika i bitka, ne može se predvidjeti sličnost između navedenog određenja *λόγος* i Lacanova određenja jezičnog zakona Simboličkog. Simbolička zakonodavna funkcija sabire pojedince jer u sebi nosi temeljne zakone koji reguliraju sveukupnost ljudskih odnosa u zajednici. Jezični zakon Simboličkog svojim sabiranjem pruža temeljni obrazac ustrojavanja totaliteta ljudske zbiljnosti. Osim navedenog, Heidegger je izvršio utjecaj i na Lacanovo razlikovanje između punog i praznog govora. Prazni govor je govor u kojem subjekt sebe uspostavlja kroz nizove otuđujućih poistovjećanja, a pomoću tako oblikovanog ega subjekt sebe predstavlja u javnosti. Za razliku od praznog govora, puni govor usmjeren je prema razotkrivanju istine subjekta nesvjesnog. To je govor koji pomaže subjektu da razotkrije svoju žudnju i svoje mjesto u simboličkom poretku. Izloženo razlikovanje između praznog i punog govora vuče korijene iz Heideggerove razlike između pravosti (*Eigentlichkeit*) i nepravosti (*Uneigentlichkeit*) bitka tubitka. Nepravi način bitka pripada tubitku ako pristaje da diktat anonimnosti Se (*Man*) određuje mogućnosti njegova bitka. Tubitak pribiva u modusu pravosti kada postavi sebe iz slobode u skladu s pravim moći-biti te je time dokućio neskrivenost svog bitka.

Heidegger's Influence on Lacan's Thoughts on Language

This paper is directed towards the exposition of Heidegger's most frequently overlooked influence on Lacan's language rendition. Undoubtedly the most dominant influence on Lacan's language rendition was made by structural linguistics, especially the works of Fernand de Saussure and Roman Jakobson. Lacan's discoveries of structural linguistics are linked to his own definition of the Symbolic order, considering that the laws of the Symbolic order cannot be understood without permutations allowed by language. Lacan came into contact with Heidegger's thoughts on language while translating his commentary on Heraclitus' B 50 fragment, in which Heidegger discusses the definition of the essence of language from the laying (*Legen*) of mortals (*Sterblichen*). More precisely, the speech of mortals, if in its authenticity it brings out *λόγος*, it is meant as the laying that gathers (*lesende Legen*), and in this way the speech (*λέγειν*) of mortals leads into the presence of the unconcealment of Being. In Lacan's work, we can find a trace of Heidegger's definition of *λόγος* as gathering, but also of the traditional philosophical definition of *λόγος* as a fundamental law. Despite the fact that Lacan understands this in essentially neo-ontological terms, denying the relationship between language and Being, it is not possible to foresee the similarity between the aforementioned definition of *λόγος* and Lacan's definition of the language law of the Symbolic. Symbolic legislative function gathers individuals because it carries basic laws that regulate the overall human relationships in the community. The language law of the Symbolic, through its gathering, provides a foundational template for the establishment of the totality of human reality. In addition to this, Heidegger has also influenced Lacan's distinction between full and empty speech. Empty speech is a speech in which the subject establishes itself through a series of alienated identifications, and by using an ego shaped this way, the subject presents itself in public. Unlike empty speech, full speech is directed towards revealing the truth of the subject's unconscious. It is a speech that helps the subject to reveal its desire and its place in the Symbolic order. The exposed distinction between empty and full speech originates from Heidegger's differentiation between authenticity (*Eigentlichkeit*) and inauthenticity (*Uneigentlichkeit*) of the Being of Dasein. The mode of inauthenticity of Being belongs to Dasein if it agrees that the dictation of anonymity of They (*Man*) determines the possibilities of its Being. Dasein is present in the mode of authenticity when it places itself, out of freedom, in accordance with the authentic potentiality-for-being and thus fathoms the unconcealment of its Being.

ADRESAR SUDIONIKA /
ADDRESSES OF THE PARTICIPANTS

Barbara Bece

Psunjska 28
HR-31431 Čepin
bece.barbara@gmail.com

Bruno Dronjić

Prenjska 18
HR-31431 Čepin
brunodronji@gmail.com

Katarina Glavica

Kralja Zvonimira 11
HR-33514 Čačinci
katarina0glavica@gmail.com

Aleksandra Golubović

Filozofski fakultet
Sveučilište u Rijeci
agolub@ffri.hr

Martina Ivanko

Vatroslava Lisinskog 2
HR-32100 Vinkovci
ivanko.martina@gmail.com

Boris Kožnjak

Institut za filozofiju, Zagreb
bkoznjak@ifzg.hr

Marijan Krivak

Filozofski fakultet
Sveučilište u Osijeku
marijan.krivak2@zg.t-com.hr

Ivana Majksner

Otokara Keršovanija 2
HR-31000 Osijek
ivana.majksner@gmail.com

Boško Pešić

Filozofski fakultet
Sveučilište u Osijeku
bpesic@ffos.hr

Damir Sekulić

Ksavera Šandora Đalskog 34
HR-35000 Slavonski Brod
damirsekulic.piko@gmail.com

Marko Sičanica

Marije Jurić Zagorke 15
HR-32100 Vinkovci
markosicanic@gmail.com

Hrvoje Šijak

Pemija 72
HR-48322 Drnje
hrvoje.sijak@gmail.com

Danijel Tolvajčić

Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilište u Zagrebu
dtolvajcic@gmail.com

Mislav Uzunić

V. Klaića 6
HR-32100 Vinkovci
mislavuzunic@gmail.com

Valentina Vaško

Naselje Andrije Hebranga 8/26
HR-35000 Slavonski Brod
vaskovalentina1@gmail.com

Lino Veljak

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
lveljak@ffzg.hr

Martina Žeželj

Filozofski fakultet
Sveučilište u Osijeku
mzezelj1@gmail.com

B i l j e š k e

B i l j e š k e
